

Concordance Dictionary of Babur's Gazelles (On the example of 116 gazelles)

Shakhnoza ZIYAMUKHAMEDOVA¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021
Received in revised form
28 February 2022
Accepted 15 March 2022
Available online
25 April 2022

Keywords:

statistical method,
vocabulary,
frequency dictionary,
concordance,
gazelle,
lyrics,
isafet combination.

ABSTRACT

This is an article about a small coordinated study based on the poetic gems of the ruler and the poet, illuminated by examples of themes from Babur's poetry and giving some idea of the lexical units. In addition, a low-frequency dictionary of the most frequently used words in ghazals, as well as isafet combinations, is given.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss2-pp24-30>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Бобур ғазаллари лексикаси бўйича конкорданс-луғат (116 та ғазал мисолида)

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

статистик усул,
лексика,
частотали луғат,
конкорданс,
ғазал,
лирика,
изофали бирикмалар.

Шоҳ ва шоирнинг шеърий марваридлари асосида кичик конкорданс тадқиқот ҳақидаги мақола бўлиб, унда Бобур шеъриятидаги мавзулар мисоллари билан ёритилган, лексик бирликлари тўғрисида биров тушунча берилган. Бундан ташқари, ғазалларда энг кўп қўлланган сўзларнинг кичик частотали луғати ҳамда изофали бирикмалари берилган.

¹ acting associate professor, Tashkent State Law University, Tashkent, Uzbekistan

Конкорданс-словарь по лексике газелей Бабура (На примере 116 газелей)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

статистический метод,
лексика,
частотный словарь,
конкорд,
газель,
лирика,
изафетное сочетание.

Это статья о небольшом согласованном исследовании, основанном на поэтических жемчужинах правителя и поэта, освещенном примерами тем из поэзии Бабура и дающая некоторое представление о лексических единицах. Кроме того, дан низкочастотный словарь наиболее часто употребляемых в газелях слов, а также изафетных сочетаний.

Сўнгги йилларда компьютер технологиялари ривожланиши ва уларнинг имкониятлари ортиши муносабати билан тилшунослар математик усул – лингвостатистикага тобора кўпроқ мурожаат қилмоқдалар. Тилшунослиқда статистик усул шунчаки қўлланмайди, балки маълумотларнинг асосли ва ишончли бўлишини таъминлаш учун ишлатилади. У ҳамиша ўрганилаётган объектнинг хусусиятлари, тузилиши ва бирон-бир жиҳатини тушуниш учун ҳамда мана шу сифатли хулосалар воситасида тегишли назарий хулосаларга келиш ёки уларни амалиётда қўллаш учун ишлатилади. Тилшунослиқда статистик тавсиф ва статистик эксперимент лингвистиканинг барча назарий ҳамда амалий масала-ларини ҳал қиладиган универсал метод эмас, у мазкур масалаларни ҳал этишда бир усулдир.

Бирон миллатнинг машҳур ёзувчи ёки шоири асарларидаги энг кўп қўлланадиган, юқори частотали сўзларни аниқлаш ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан муҳим. Машҳур ёзувчи ёки шоир тилининг частотали луғатидан ёзувчининг сўз қўллашдаги маҳорати, индивидуаллиги, у яшаган давр адабий тили билан муносабати, адабий тилга қўшган ҳиссаси, сўз қўллашда бошқа ёзувчилардан фарқли жиҳатлари ва бошқалар ҳақида маълумотлар олиш мумкин. Бундан ташқари, частотали луғат тилнинг семантик, фонетик ва морфологик структурасини лингвостатистик усулда ўрганишда назарий ва амалий жиҳатдан катта ёрдам беради. Частотали луғат ёзувчи асарларини филологик жиҳатдан чуқурроқ тадқиқ этиш имкониятини ҳам беради.

Ўзбек луғатшунослари, тилшунослари ва компьютер дастурчилари олдида машҳур ёзувчи, шоирларимизнинг частотали луғатлари, бир неча ўн миллион сўзшакл асосида ҳозирги ўзбек тилининг мукаммал алфавитли-частотали луғатини тузишдек улкан ҳамда долзарб вазифалар турибди. Бобур асарларининг тўлиқ частотали луғати, Бобур асарлари тилининг мукаммал луғатини яратиш ҳам мана шундай вазифалардандир. Бунда Бобур асарлари тилини тадқиқ этиш йўли билан унинг сўз қўллашдаги индивидуаллиги, у яшаган давр тилининг хусусиятлари, адабий тил билан муаллиф тили ўртасидаги муштараклик ва тафовут кабиларни аниқлаш имконияти пайдо бўлади.

Биз ҳам Бобур ғазаларига мурожаат қилишга қарор қилдик. Унинг 116 ғазали мисолида шеърятининг лексикасини ўрганишга ҳамда кичик частотали луғат тузишга ҳаракат қилиб кўрдик. Бобур ғазаларида, биламизки, ҳаётнинг турли қирралари намоён бўлган. Жумладан, унинг лирикасидаги вафо, вафодорлик, бевафоликка тўхталадиган бўлсак:

*Не вафо умрумда ул жону жаҳондин кўргамен,
Ким вафо жондин кўрубтурким, мен ондин кўргамен?!*

Ёки:

*Сендек менга бир ёри жафокор топилмас,
Мендек сенга бир зори вафодор топилмас.*

Ёки:

*Ул вафосиз ёрдин чекмак не, яъни мунча ғам,
Ҳусн аҳли, чунки, Бобур, дунёда бисёр эмиш.*

Бобур тазод санъатидан фойдаланишда маҳорат кўрсатиб, зид маъноли икки сўзни эмас, тўрт сўзни эмас, олти сўзни бир байтда қарама-қарши маъноларда ҳам қўя олган:

*Нетгаймен ул рафиқ билаким, қилур баче,
Меҳру вафо – рақибға, жавру жафо – манга.*

Байтдаги ўзаро зид маъноли тазод кўрсаткичларини кўрайлик:

*рафиқ – рақиб;
меҳр – жавр;
вафо – жафо.*

Бобур ғазалларида вафо сўзи 18 марта, вафодор сўзи 2 марта, вафосиз, бевафо сўзлари эса 4 марта қўлланган.

У она шаҳри, Ватани соғинчларини шеърда ифодалар экан, Ҳиндистон шаҳаншоҳининг беихтиёр ўзининг андижонлик ғариблигига ишора бор:

*Не ерда бўлсанг, эй гул, андадур чун жони Бобурнинг,
Ғарибингға тараҳхум айлагилким, андижонийдур.*

Шоир шеъриятидаги толеъсизлик, ҳеч кимдан яхшилик кўрмаслик ҳолатлари таъсирчанликни оширади:

*Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор топмадим.*

Ёки:

*Неча даврон ғуссаси бўлғай менинг жонимга хос,
Кошки ўлса, доғи бу ғуссадин бўлсам халос!*

Ёки:

*Ким кўрубдур, эй кўнгил, аҳли жаҳондин яхшилиғ?
Кимки, ондин яхши йўқ, кўз тутма ондин яхшилиғ!*

Ёки:

*Юз жавру ситам кўрган, минг меҳнату ғам кўрган,
Осойиши кам кўрган мендек яна бир борму?!*

Лекин бунинг зидди бўлган ҳаётга умид, ишонч, оптимистик кайфият ҳам мавжуд:

*Эй кўнгул, юз пора қилса ёр тиғи, ғам ема,
Лутф этиб, гар боғлар ўлса ёғлиғини ёр анга.*

Ёки:

*Жаҳондин манга ғам бўлса, улусдин гар алам бўлса,
Не ғам юз мунча ҳам бўлса, сенингдек ғамгусорим бор.*

Ёки:

*Ҳар нечуктур умрни, Бобур, хуш ўткармак керак –
Ким, бу беш кун умр ғамгин бўлғали қилмас гари.*

Бобур ғазалларининг асосий мавзуси телбаларча ошиқлик, ҳижрон, эҳтирос, изтироблару куйиб-ёнишлардир.

*Телба бўлмоқлиғддин ўзга чорае йўқтур манга,
Ул парирў ногаҳон ар чиқса уйдин ёсаниб.*

Ёки:

*Эшикинга бош урармен телбалар янглиғ юруб,
Эй пари, йўл бер висолингғаки, кетмай бош уруб.*

Ёки:

*Ғурбату ҳижронга қолдим, оҳ, ул жон илгидин,
Жонға еттим эмди ғурбат бирла ҳижрон илгидин.*

Ғазалларда ишқ – 73, ошиқ сўзи 12 марта, ёр – 71, пари сўзи 17 марта, ҳажр сўзи 32 марта, ҳижрон сўзи эса 17 марта қўлланган.

Шоир ёрнинг нози, гул юзи, қаддини шундай чиройли ташбеҳлар билан ифодалаган.

*Қуёш янглиғ юзунга мендурурмен волаю ҳайрон,
Янги ойдек қошинга мендурурмен ошиқу мойил.*

Ёки:

*Қани Ширин била Лайлики, сендан ноз ўрганса?
Қани Фарҳоду Мажнунким, аларға ишқ ўргатсам?!*

Ёки:

*Гул юзунг эрур лола, вале, лолаи худрўй,
Тор оғзинг эрур ғунча, вале ғунчаи хандон.*

Ғазалларида шоир гул сўзини 45 марта, ноз сўзини 6, юз сўзини 68 марта, зулф сўзи 27, соч сўзи 21 марта, лаб сўзи 16, кўз сўзи 60 марта, ораз сўзини 5 маротаба қўллаган.

Бобур лирикасида васл, висол ҳам алоҳида ўрин тутади.

*Висоли лаззатидин руҳ топмоғлиқ эрур душвор,
Фироқи шиддатида йўқса жон бермакли осондур.*

Ёки:

*Висолинким тиларсен, нозини хуш тортғил, Бобур –
Ки, олам боғида топмоқ гули бехор мушқилдур.*

Ёки:

*Васлининг қадрини чун билмади бу телба кўнгул,
Ҳажрининг тиғи онинг юрагини тилса керак.*

Шоир ғазалларида васл сўзи 24 марта, висол сўзи 10 маротаба қўлланган.

Шоир энг кўп мурожаат қилган мавзу кўнгил, жон, унинг кўйи эканлигини англаш мушкул эмас.

*Жонимдек ўзга жонни дилафгор кўрмадим,
Кўнглим киби кўнгулни гирифтор топмадим.*

Ёки:

*Кўнгулни ишқ бузди, не асиғ панду насиҳатдин,
Менинг мажруҳ кўнглумга ярашмас ушбу марҳамлар.*

Ёки:

*Чархнинг мен кўрмаган жавру жафоси қолдиму?!
Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдиму?!*

Шоир ғазалларида кўнгил сўзи 123 марта, жон сўзи эса 72 маротаба қўлланган.

Бобур яшаб ижод этган давр ўзбек ва тожик халқлари учун иккитиллилик даври эканлиги мутахассислар томонидан эътироф қилинган. Ана шу ижтимоий-лисоний шароит туфайли ўзбек тилига тожикча лексик ва фразеологик воситалар билан бир қаторда айрим тожикча морфологик аффикслар ҳам ўзлашган. Шулардан бири изофа ҳодисасидир. Бобурнинг ғазалларида ҳам жами 88 та изофали бирикма қайд этилган:

<i>Ёри вафодор</i>	<i>Тори мў</i>
<i>Махрами асрор</i>	<i>Дуди оҳ</i>
<i>Қадди хушхиром</i>	<i>Кунжи ғам</i>
<i>Хатти мушкфом</i>	<i>Юзи наврўз</i>
<i>Заҳри қотил</i>	<i>Андишаи маҳол</i>
<i>Шарбати юҳйил-изом</i>	<i>Лолаи нуъмон</i>
<i>Зулфи паришон</i>	<i>Сарви хиромон</i>
<i>Тарки ватан</i>	<i>Доғи бисёр</i>
<i>Қоши ёсин</i>	<i>Гули бехор</i>
<i>Занжири ғам</i>	<i>Жоми ажал</i>
<i>Тиғи ситам</i>	<i>Хатти сигаоқи(й)</i>
<i>Висоли ёр</i>	<i>Лаби хандон</i>
<i>Қомати шамшод</i>	<i>Ёри жафокор</i>
<i>Бути қотил</i>	<i>Зори вафодор</i>
<i>Балои ишқ</i>	<i>Васли шом</i>
<i>Айши меҳнат</i>	<i>Расвои олам</i>
<i>Аҳли жаҳон</i>	<i>Ёри дилнавоз</i>
<i>Ороми жон</i>	<i>Қомати раъно</i>
<i>Толеи гумроҳ</i>	<i>Руҳи зебо</i>
<i>Чархи кажрафтор</i>	<i>Қади шохи гул</i>
<i>Фурқати хунхор</i>	<i>Шабҳои тор</i>
<i>Овораи икки жаҳон</i>	<i>Тарки ишқ</i>
<i>Чехраи зар</i>	<i>Донаи хол</i>

Ёри нодон
Сарви сийминтан
Сарви қад
Даҳри дун
Зоти пок
Сарви равон
Мақтули ҳижрон
Сарви боло
Рухсораи зебо
Мояи савдо
Дунёи фарсуда
Шамъи ҳижрон
Хотири хуррам
Жумлаи олам
Пири ноболиғ
Даъвои хусн
Овози чангу най
Бути Чин
Тарки диёр
Жумлаи олам
Шароби ноб

Кўйи жаннат
Шўхи базморо
Тарки ишқ
Шоми ҳижрон
Субҳи васл
Шоми ҳажр
Жисми зорим
Телбаи ҳайрон
Ҳажри қотил
Дарди муҳлик
Телбаи ҳайрон
Лутфи намоён
Чанги ғам
Балои жон
Ўқи равон
Умри жовидон
Шоми фурқат
Меҳнати ҳижрон
Бобури гумраҳ
Гўшаи хол
Қомати шамшод

Бобур шеърлятида изофали бирикмаларнинг кўп қўлланиши сабаби, аввал-ламбор, ўша давр тилининг анъанаси бўлса, иккинчидан, Бобур ҳам бошқа ижод-корлар сингари тасвирнинг тантанавор, тилининг таъсирли бўлишига интил-ганидир.

Бобур ғазалларида энг кўп қўлланган сўзларнинг частотаси:

Кўнгил – 123
Ишқ – 73
Жон – 72
Ёр – 71
Юз – 68
Кўз – 60
Гул – 45
Ҳажр – 32
Вафо – 18
Ҳижрон – 17
Пари – 17
Лаб – 16
Куюш – 15
Бало – 15
Ошиқ – 12
Фироқ – 12
Лола – 11
Висол – 10

Ғам – 27
Зулф – 27
Васл – 24
Жафо – 24
Дард – 24
Соч – 21
Олам – 21
Жаҳон – 19
Сўз – 7
Фалак – 6
Ноз – 6
Ораз – 5
Фарёд – 5
Дунё – 4
Хаста – 3
Булбул – 3

Қизиги, шоҳ сўзи шоирнинг ғазаларида фақат 2 жойдагина, султон сўзи бир жойда учраган.

Конкорданс кейинги тадқиқотлар учун жиддий замин тайёрлаб беради. Хулоса қилиб айтганда, лингвистик статистика, частотали луғат ва конкорданслар муаллиф тилининг ўзига хос хусусиятлари, унинг тилидаги юқори ва кам частотали сўзларнинг нисбати, адиб ёки шоирнинг сўз қўллашдаги маҳорати, бошқалардан фарқли ва муштарак жиҳатларини ўрганишда, ёзувчи, шоир тилининг мукамал изоҳли луғатини яратишда ишончли манба бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аманлаев А.Х., Шукурова Ф.Х. Литературное наследие Бабур и его жизненный путь. Интеллектуальное наследие Бабур и современность., Сборник статей и тезисов докладов Международной научно-практической конференции (28 февраля 2020 года), стр. 68–71.
2. Иброҳимов А. Частотали луғат ва конкорданс яратишда компьютер технологияларининг аҳамияти, Тилшуносликнинг долзарб масалалари, Илмий мақолалар тўплами, 3-сон, Т., 2006 йил. 193–197 бетлар
3. В. Раҳмонов. Бобур шоҳ ва адиб. “Маърифат” газетаси, 28.04.2012.
4. Г. Гулямова. “Til – huquqning yashash sharti”. Yuridik fanlar axborotnomasi., 2021-yil, 4-son.
5. Д. Расулмухамедова, Л. Турабаева. “Выражение идеи свободы в творчестве Гафура Гуляма” – Academic research in educational sciences, 2022 – №3, 530–536 стр.
6. У. Пулатова. Отбор и описание лингвистических средств, представленных в уголовно-процессуальных документах – Общество и инновации, 5/S, 2021. – С. 30–38.